

Джукеева Б.А.,* Сихимбаева А.Е., Шикиртаев Б.Б.
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

Автор корреспондент: drzhan@mail.ru

МЕРЕКЕ – ДУМАНДАРДЫҢ БЕЗЕНДІРУЛЕР СӘН – САЛТАНАТЫ

Түйін: Мәдениет - жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым-қатынасы. Ол - өзара қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ерекше құбылыс. Адамдар өздерін қоршаған ортаға, оның әлеуметтік және мәдени қатынасына әсер етеді, өзгертеді. Олар оны өз мақсатына пайдаланады. Болашақ қоғамға, ұрпаққа мұра етіп қалдырады, ал ол мұра белгілі жағдайда үнемі дамуда болады. Тіл - адамның ой парасатының шешен шежіресі. Амал не, адам баласының ой қазынасын ақтарып алдына жайып салатын тіл құдіреті мен тіл қасиетінің қызметін олақ пайдаланамыз. Ал, ақиқатына келсек, әір буын, әр бунақ, әр сөз, әр сөйлемнің өз табиғаты, өз жан дүниесі бар. Біз сөздің осындай сиқыр сарайы мен тылсым құпиясына атүсті қараймыз. Соның салдарынан өмірде қалай сөйлесек, сахнада да солай сөйлейміз.

Кілт сөздер: өнер, композиция, театр, көркем, идея, эстетика, мәдениет, режиссер, пьеса, роман, дауыс.

Мәдениеттің рухани тірегі – дәстүр. Ол – ұлттық мәдениеттің басты құрамдас бөлігі, ұрпақтың тарихи сабақтастығының жемісі. Мәдениетті ұлт дәстүрсіз болмайды. Салттық дәстүрлерге негізделген мәдениетті жаңғырту – қазіргі қазақ қоғамындағы маңызды сипатқа ие ұлттық мүдделі мақсат деп түсінеміз. Ұлттық, этностық белгілердің көбі салттық мәдениеттің жеке сөз, сөз тіркестері түріндегі тілдік бейнесінде көбірек сақталған. Мәселен, тұсаукесер, құйрық-бауыр жеу, үкі тағу, иткөйлек, тоқымқағар, ерулік, т.б. Қазіргі қолданыста терминдік сипат иеленген тұсаукесер сөзінің мағынасында жаңғыру бар. Негізінен, баланың қаз тұрған соң тез жүріп кетсін деген ниет-тілекпен жасалатын ырым түрі болса, бүгінде алғаш рет таныстыру рәсімін білдіретін терминдік мағынасы қалыптасқан мәдени атаусөз. Бұл – ұлттық мәнділікке ие мәдениет пен тілдің өміршеңдік, мұрагерлік қызметін дәлелдейді.

Тіл - адамның ой парасатының шешен шежіресі. Амал не, адам баласының ой қазынасын ақтарып алдына жайып салатын тіл құдіреті мен тіл қасиетінің қызметін олақ пайдаланамыз. Ал, ақиқатына келсек, әір буын, әр бунақ, әр сөз, әр сөйлемнің өз табиғаты, өз жан дүниесі бар. Біз сөздің осындай сиқыр сарайы мен тылсым құпиясына атүсті қараймыз. Соның салдарынан өмірде қалай сөйлесек, сахнада да солай сөйлейміз. Өйткені, өмірдегі өзіміздің сөз саптасымызға құлағымыз үйреніп кеткен. Сөздің астарына үңіліп, үніне құлақ аспаймыз. Оларды былай қойғанда, дауысты дыбыс пен дауыссыз дыбыстың үндестік заңын білмегендіктен олардың қалай айтылуын да ажырата алмаймыз. К.С. Станиславский аса жоғары бағалаған зиялы сөз зергері С.М. Волконский өзінің атақты «Бейнелі сөз» деген еңбегінде: «дауысты дыбыс - өзен болса, дауыссыз дыбыс - жағалау», - деп дыбыстың әуендік, үндік сипатына дейін терең үңілсе, режиссеріміз бен актерлеріміздің көпшілігі аққан өзенді арнасынан шығарып алып, жағалауын тасқын астында қалдырып жатады. С. М. Волконский бейнелеп айтқандай, көктемде тасыған өзен кедергіге кездесіп, арнасынан адасса, жағалауын жуып аңғарын бүлдірмей ме? Дауысты дыбыс та сол сияқты - өзінің ішкі әуендік ағысы кедергіге соқтығып кідірсе, үннен айрылады. Жағалау жартасқа соғылған әсем әуен - жағымсыз жаңғырық шығарады.

Мәдениет - жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым-қатынасы. Ол - өзара қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ерекше құбылыс. Адамдар өздерін қоршаған ортаға, оның әлеуметтік және мәдени қатынасына әсер етеді, өзгертеді. Олар оны өз мақсатына пайдаланады. Болашақ қоғамға, ұрпаққа мұра етіп қалдырады, ал ол мұра белгілі жағдайда үнемі дамуда болады.

Мәдениет әр түрлі әлеуметтік құрылымдардың, топтардың, таптардың, жіктердің, ұлттардың, жеке адамдардың өмір сүру жағдайына, талабына сәйкес пайда болып, қалыптасады. Мысалы: аң аулау, еңбек құралдарын жасау, от жағу, тамақ пісіру, киіну, жарасымды өмір сүру, екінші біреуге ұнау, ортамен қатынаста болу, т.б.

Бұл талап-тілектер қоғамдық прогреске, өрлеуге тікелей байланыста. әр қоғамдық кезеңде жаңа талап, тілектер пайда болады, өндіріс құралдары дамиды. Мәселен, бір кездерде жазба әдебиеті болмады соның нәтижесінде фольклор қалыптасты, кейінірек те білімнің қалыптасып, жазудың шығуы жаңа талап қойды. Бүкіл құндылықты, мифті жазып қалдыру талабы пайда болды. Информатика дамыды, оларды микрофон, магнитофон, компьютерге түсіру арқылы мәңгі ету қажеттігі туды. Сөйтіп, мәдениет әлеуметтік құрылымдардың, жеке адамның тілегіне, талабына сәкес қалыптасты. Қоғамда адам тілегінен тыс мәдениет қалыптаспайды.

Мәдениет - әлеуметтік фактор, қоғамның қозғаушы күші. Мәдениеттің дамуы қоғамды ілгері жылжытады. Жеке адам мәдениеті мен қоғам талабы тікелей байланысты.

Өнердегі өмірлік тартыс – көркем шығарманың идеялық мазмұнындағы үзілмес желісі. Шын мәнінде мереке – адамзаттың тазалыққа, шаттыққа, көңіл шабытының серпілісіне арналған рухани науқаны. Ол - көк күмбез аспан асты аясында өмір сүрген ұлт пен ұлыстардың талай ғасырлар бойы тәжірибе елегінен өткізген, мәдениет пен өнерінің қазына-қорына жинақтаған асыл рухани дүниелері. Әлемнің шығармашылық мұрасының көркем өнер көрмесіне тарту еткен қымбат жиһазы. Өнер әлемінде кең түрде таралып қалыптасқан қағида бойынша нағыз театр өнерін құрайтын негізгі үш компонент болса, ал, көпшілік, бұқаралық мерекелер ерекшелігі бүкіл өнер түрлерін қамтиды. Міне, осындай кең ауқымды, көпшілік сахнаға қатынасушылары мен бүкіл өнер компоненттерін бір ғана тақырыптық – идеялық негізге бағындырып, суреткер ретінде көркемдік шешімін шебер таба білетін, шығармашылық мәдениет пен өнер саласындағы мамандық иелері-драматург пен режиссер. В.Н. Всеволодский – Гернгросс орыс ұлтының мәдениетін зерттей келе: «Мереке – думандардың безендірілер сән – салтанаты, ойын – сауығы, тамашалар қызығы, өздерімен бірге дүниеге келді. Мереке – думандардың сән – салтанаты, ойын – сауығы, тамашалар қызығы өздерімен бірге дүниеге келді. Мәдениет пен өнер тұрғысынан тұжырымдай келсек, мереке – адамзаттың тазалыққа, шаттыққа, көңіл күйі шабытының серпілісіне арналған рухани науқаны»-деп атап өтеді.

Композиция - көркем әдеби шығармасының құрылысын түзіп құрастыру, киыстыру, жеке бөлшектерді бірлестіріп тұтастыру деген мағынаны білдіреді. Композиция - элементтері бірлікке ұштастырылған, бір-біріне және жалпы мүддеге бір бағындырылған, ортақ мақсатты көздеген, көркем әдеби құрылым. Пластикалық өнер тұрғысында композиция - көркем форма түзілімінің жеке сәтгерін біріктіріп тұрады. Композиция - жалпы алғанда драматургиялық элементтерді хронологиялық тұтастырылып, идеяға бағындырылады. Композицияның негізгі қағидалары – эстетикалық таным: қорытындысы, олар ақиқаттың тереңде жатқан өзара, байланысын танытады. Композиция өзіндік мазмұнға ие, оның құралдары мен тәсілдері суреттелген құбылысты қайта жаңғыртып, мәнін тереңдетеді. Бұларды және жеке-жеке емес, бір тұтас композициялық ұстаным негізінде шешуге тура келеді. Кейбір ғалымдар мұндай ұстанымды «архитектаника» деп атайды. Бұл сөз гректің «архитектура – сәулет өнері» деген сөзінен туындайды. Белгілі бір дәрежеде жазушылар да сәулетшілер сияқты, олар да болашақ туындысының жоба-жоспарын алдын – ала белгілейді. Архитектоника алдын – ала түйсіну арқылы пайда болса, ең жақсы композициялық шешімнің шығармашылық үрдісте ғана толық шешімін табады.

Қарапайым тілмен айтқанда көркем шығарманың ішкі құрылысы толып жатқан бөлшектерден тұрса, композиция сол бөлшектерді өзара құрастырып, біртұтас етеді. Жұмысты бастар кезде композицияның орны ерекше, ал қалған салалары соған байланыстылығын ұмытпаған жөн. Сондықтан да суретші, нақ нұсқаны қойып, өз орнын белгілігін соң, салынар суретті қағаз бетіне қалайша әсерлі орналастыруды ойластырады.

Композицияның негізгі талабы – шығарманың көркемдік бірлігін табу. Шығарма авторы сурет, кескіндеме, роман, пьеса, симфония т.б. болсын, солардың жекелеген бөліктерін біріктіріп, тұтас бір әсер беретіндей ету немесе әр қилы дүниелерден ортақ бір композициялық ойға бағындырылған шығарма жасау. Бұл үшін суретші алдымен композицияның орталық нүктесін табу керек. Композицияның қалған бөліктерін соған байланысты құрады.

Композициялық орталықты қандай тәсілмен анықтау әр суретшінің өз қалауы. Кейде кейбір картинаның шебер де, нәзік орындалғаны сондай, композициялық орталықты табу оңайға түспейді. Ешқашан да картинаның композициялық орталығын оның геометриялық орталығымен топтастыруға болмайды. Көп жағдайда сәйкес келеді де. Сондай-ақ композициялық ортақ тақырыптық орталықпен қабыса бермейді. Ал геометриялық, композициялық, тақырыптық орталықтардың бір жерден шығуы сирек құбылыс. Композиция суретші үшін негізгі мақсат емес екенін ескеру қажет, өйткені композицияның негізгі мұраты - суретшінің идеялық ойын көрсету. Осыдан композициялық орталық көркем шығарманың композициялық құрылымының түйіскен жері ғана емес, сонымен қатар, шығарма мазмұнын анық көрсетуге қызмет етуі керек.

Суреттегі денелердің көлемі, пішіні, орналасуы, композициялық орталық деп саналатын заттың немесе тұлғаның көлеміне, пішініне және орналдасуына көп тәуелді. Бұл тәуелділікті композициялық ырғақ деп атауымызға болды. Бейнелеу өнеріндегі композициялық ырғақ, музыкалық шығармадағы ырғаққа ұқсас, әрі пайда болған дыбыс, өзінен бұрынғы дыбыстың табиғи жалғасы. Осынау дыбыстардың сан түрлі гаммасы бірігіп, жалпы үндескен гармонияға ұласады. Жалғыз жалған нота осы бірлікті бұзған уаытта гармония ыдырап, берекесі кеткен дыбыстарға айналады. «Суретші ең қызықты да, маңызды дүниелерді өзі бақылап үйренбейінше, композиция құруды да үйрене алмайды» (М.В. Крамской). Әсіресе алғашында өз бетімен көңілде түйген дүниелерден ойша композиция құрып үйрену көп көмектеседі. Демек, композиция өзіндік мазмұнға ие, оның құралдары мен тәсілдері суреттелген құбылысты қайта жаңғыртып, мәнін тереңдетеді.

Әрбір өскелең ұрпақтың ой-өрісінің, сана-сезімінің дамуына қарай тақырыптық, идеялық өзектілік тұрғысында өзгеріп отыратын драматургия түр, сапа, жанр жағынан да күрделене түсетіні белгілі. Сол тұрғыдан алғанда тәуелсіздікке қол жеткеннен бергі жиырма жылдан аса уақыт ішінде ұлттық драматургияның белгілі бір мәнді де мазмұнды арнасын байқаған жоқпыз. Сахналық солғын дүниелердің актерлік өнердің дамуына мүмкіндік бермейтіні белгілі. Индивидуалды ізденістің бәсеңдігі де, сюжеттік-ситуациялық негізде өрістейтін кейіпкерлер мінездеріне берілген трактовканың шектеулігі де осыған байланысты.

Біздің режиссерлеріміз заманауи қойылымдарды сахналауға қанша тырысқанымен, бәрінің жұмысы біркелкі, сол баяғы таптаурын, ескі дүние болып шығады. Ал шынайы өмірде дәуір тынысы мүлде бөлек. Бүгінгі өмірдің ырғағы да, жүйке-жүйесі де, жүрек соғысы да бұрынғыдан мүлде басқа. Бүгінгі өмір әлдеқайда қатал. Ал біздің бүгінгі режиссерлеріміздің жұмысының 1980-ші жылдардағы қойылымдардан еш айырмашылығы жоқ. Актерлердің сахнадағы ойыны да сол кезеңде қалып қойған. Осындай әртүрлі себептерге байланысты болар, мен көрген қазақ театр сахналарында жарқ еткен заманауи кейіпкер жоқ, бүгінгі күннің қаһарманы жоқ...

Бүгінде заманауи тақырыпқа жазып жүрген драматургтеріміз баршылық, дегенмен, көркемдік деңгейі жоғары пьеса тапшылығы деген мәселе әлі күн тәртібінен түскен жоқ.

Егер театр тарихына зер салсақ, онда театр өнері қай кезде де заманауи шындықты бейнелегенін көреміз. Бүгін біз үшін классикаға айналған шығармалар, мысалы,

антикалық дәуірдегі Еврипидті, Аристофанды алыңыз, қайта өрлеу дәуіріндегі Лопе де Вега, Шекспир немесе классицизм дәуіріндегі, ағарту кезеңдеріндегі талантты драматургтердің шығармаларын алыңыз – бұлардың бәрі де өз уақытында сол кезеңнің өзекті мәселелерін сөз еткен драматургия еді. XIX-XX ғасырдағы немесе бүгінгі заманауи драматургтер де өз уақытының өзекті мәселелерін шығармаларына арқау етеді. Дегенмен, бүгінгі қазақ театрының көкейкесті мәселелерінің бірі – театрдың шынайы өмірден бөлініп, өзінше өмір сүруі. Бүгінде қазақ театрларының репертуарында тарихи тақырыптар, сентиментальды драмалар, коммерциялық комедиялар басым. Алайда театр актуальды болуы тиіс, бүгінгі өмірді көбірек көрсетуі шарт, көрерменге ой салу үшін өз уақытының өзекті мәселесін көрсете білуі керек. Бүгінгі театр сахналарынан көріп жүрген қойылымдарға қарап, біздің театрлар заманауи кейіпкерлерден гөрі, тарихи кейіпкерлердің өмірін жақсы білетін болғаны ғой деген ойға қаласыз. Бірақ жаңа компьютерлік технологияларды меңгерген, күнде, тіпті, сәт сайын виртуалды әлемге сапар шегетін бүгінгі көрермен үшін ондай театр қызықты емес.

Басты мәселе – бүгінгі уақыттың өзекті мәселесін көтеретін, заман тынысын шынайы суреттейтін, көркемдік деңгейі жоғары пьеса жоқ. Ал «бүгінгі заманауи кейіпкер қандай болуы керек?» деген мәселеге келер болсақ, ол тек «жағымды» немесе «жағымсыз» болмауы тиіс. Бүгінгі кейіпкер – өмірдің дәл өзіндей әрі күрделі, әрі қиын, сан қырлы болуы шарт. Ең бастысы, ол қарама-қайшылықтарға толы, тірі кейіпкер болуы керек. Өкінішке қарай, замандас драматургтер кескіндеген бүгінгі күннің қаһармандарына шынайылық пен жүрек соғуы жетіспейді.

Әдебиеттер тізімі

1. Токпанов А. Бүгінгі күнге дейін Алматы. «Өнер» 2012 ж. 152 б.
2. Рахимов Ә.С. Режиссура шеберлігі. Пьесадан қойылымға дейін Алматы, Тарих тағлымы, 2014, 248 б.
3. Крымова Н.А. Станиславский-режиссер Москва, «Искусство» 2012ж. 96 б.
4. Ботаев Б.Ч. Режиссура-II оқу құралы Шымкент, ОҚМУ 2016ж. 105 б.

Аннотация. Культура - цель жизни и система ценностей личности, взаимоотношения человека и окружающей среды. Это уникальное явление, возникающее в результате взаимодействия. Люди влияют и меняют окружающую среду, свое социальное и культурное отношение. Они используют его в своих целях. Он унаследует будущее общество, потомков, и будет продолжать развиваться при определенных обстоятельствах. Мы используем ловкость языка и речи, чтобы распространять мысли человеческого разума. Что касается истины, есть поколение, каждое слово, каждое слово, каждое предложение имеет свою природу, свою душу. Мы смотрим на этот вид волшебного дворца и загадочных тайн. В результате, как мы говорим в жизни, мы также говорим на сцене. К сожалению, современным героям, играющим современных драматургов, не хватает искренности и сердца.

Abstract. Culture - the purpose of life and the value system of the individual, the relationships between the human being and the environment. It is a unique phenomenon that arises as a result of interactions. People influence and change the environment, their social and cultural attitudes. They use it for their own purposes. It will inherit the future society, the descendants, and it will continue to evolve in certain circumstances. We use dexterity of language and speech to spread the thoughts of the human mind. As for truth, there is a generation, every word, every word, every sentence has its own nature, its own soul. We look at this kind of magical palace and mysterious secrets. As a result, as we say in life, we also speak on stage. Unfortunately, modern heroes playing modern playwrights lack sincerity and heart.